

УДК 347.72:346.22(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.51>

СПЕЦИФІКА СУБСИДІАРНОГО ОBOB'ЯЗКУ УЧАСНИКА ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА ЗА ЗOBОВ'ЯЗАННЯМИ OСТАННЬОГО

Гудима-Підвербецька М.М.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри приватного права юридичного факультету

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ORCID: 0000-0003-2024-5171

Гудима-Підвербецька М.М. Специфіка субсидіарного обов'язку учасника господарського товариства за зобов'язаннями останнього.

В науковій публікації наголошується, що інститут субсидіарного зобов'язання учасників господарських товариств не лише виконує охоронну функцію щодо інтересів кредиторів та самої юридичної особи, а й торкається засад внутрішньої організації суб'єкта, балансу прав і обов'язків його учасників. Проаналізовано різнохарактерність прояву субсидіарного обов'язку в окремих видах господарських товариств, проведено комплексний теоретико-правовий аналіз кожного конкретного випадку покладення субсидіарного обов'язку на учасника господарського товариства з урахуванням не лише формальної моделі цивільно-правової відповідальності, а й функціонального призначення, мети правового регулювання та внутрішньої логіки правової конструкції субсидіарних зобов'язань в інституті юридичних осіб з ціллю забезпечення балансу інтересів учасників цивільних правовідносин. Якщо, у повних товариствах, командитних товариствах, товариствах з обмеженою відповідальністю субсидіарне зобов'язання, що покладається на учасника за зобов'язаннями товариства є базовим елементом конструкції і становить ключовий елемент договірної моделі участі, то в учасників товариств з обмеженою відповідальністю чи акціонерних товариств таке зобов'язання носить винятковий характер та виникає лише у разі порушення законодавчих вимог. З огляду на це, наголошено, що прагнення законодавця уніфікувати всі випадки субсидіарного обов'язку під терміном «субсидіарна відповідальність» є не лише теоретично некоректним, таким, що суперечить доктринальним підходам цивілістичної науки а й потенційно небезпечним для правозастосування, оскільки ігнорує відмінності в правовій природі відповідних інститутів. Зокрема, частина з них не передбачає вчинення правопорушення з боку субсидіарного боржника і має зобов'язальний характер, встановлений *ex lege*, тоді як інші (йдеться про випадки банкрутства боржника з вини його засновників, учасників, акціонерів або інших осіб, у тому числі з вини керівника боржника) – мають деліктну природу та потребують доведення умов цивільно-правової відповідальності. Наголошено, що така термінологічна нечіткість потребує законодавчого вирішення. Також у публікації сформульовано пропозиції щодо удосконалення законодавчого регулювання субсидіарного обов'язку учасників господарських товариств, з урахуванням особливостей їх організаційно-правової форми та відповідності загальноприйнятим підходам до розуміння цивільно-правової відповідальності.

Ключові слова: цивільні відносини, зобов'язання, виконання зобов'язань, цивільно-правова відповідальність, субсидіарна відповідальність, господарські товариства, юридична особа, повне товариство, командитне товариство, товариство з додатковою відповідальністю.

Hudyma-Pidverbetska M.M. Specificity of the subsidiary obligation of a business company participant for the debts of the company.

The scholarly publication emphasizes that the institution of subsidiary obligation of business company participants serves not only a protective function regarding the interests of creditors and the legal entity itself but also concerns the internal structure of the entity and the balance of rights and duties among its participants. The study analyzes the diverse manifestations of subsidiary obligation across different types of business entities and provides a comprehensive theoretical and legal examination of each specific case of imposing a subsidiary obligation on a participant. This is done by considering not only the formal model of civil liability but also the functional purpose, regulatory objectives, and internal logic of the legal design of subsidiary obligations within the legal entity framework to ensure a proper balance of interests in civil legal relations.

It is argued that in general partnerships, limited partnerships, and companies with additional liability, the subsidiary obligation of participants for the company's debts is a fundamental structural element

and a core feature of the contractual model of participation. In contrast, in limited liability companies or joint-stock companies, such an obligation is exceptional and arises only in the event of a violation of legislative requirements. In this regard, the article criticizes the legislative trend to uniformly label all cases of subsidiary obligations under the term «subsidiary liability» as not only theoretically incorrect and contrary to doctrinal approaches of civil law science, but also potentially detrimental to legal certainty and judicial practice.

In particular, it is emphasized that some subsidiary obligations are established ex lege and do not require any wrongful conduct by the obligor, while others – such as liability arising from a company's bankruptcy caused by the fault of its founders, participants, shareholders, or directors – are delict-based and require the establishment of civil tort elements. This terminological inconsistency, the article argues, must be addressed legislatively. Additionally, the publication puts forward proposals for improving the legal regulation of subsidiary obligations of company participants, taking into account the specificities of their legal forms and in line with generally accepted civil law theories of liability.

Key words: civil relations, obligations, performance of obligations, civil liability, subsidiary liability, business partnerships, legal entity, general partnership, limited partnership, additional liability company.

Постановка проблеми. Інститут субсидіарних зобов'язань посідає важливе місце в системі цивільно-правового регулювання, насамперед як правовий механізм, що виконує функцію додаткового забезпечення майнових інтересів кредитора. У вітчизняному цивільному законодавстві закріплення механізмів субсидіарної відповідальності отримало суттєвий розвиток із прийняттям Цивільного кодексу (далі – ЦК) України 2003 року [1]. У різних його положеннях, зокрема, у статтях 119, 133, 163, 554, 1043, 1123, 1179, законодавець прямо передбачає покладення майнового обов'язку в додатковому порядку. Проте на рівні формулювання правових норм простежується тенденція трактувати будь-який випадок покладення майнового обов'язку на додаткового боржника виключно як прояв субсидіарної відповідальності, що зумовлює надмірне звуження поняття субсидіарного зобов'язання як особливого механізму договірної чи нормативного перерозподілу обов'язків між кількома особами до інструмента примусового виконання обов'язку за основного боржника. Такий редуційний підхід фактично нівелює самостійне значення інституту субсидіарного зобов'язання, обмежуючи його потенціал виключно компенсаторною функцією.

У межах цієї проблематики окремого аналітичного розгляду потребує інститут субсидіарного зобов'язання учасників господарських товариств. Зазначена конструкція не лише виконує охоронну функцію щодо інтересів кредиторів та самої юридичної особи, а й торкається засад внутрішньої організації суб'єкта, балансу прав і обов'язків його учасників, а, отже, впливає на саму природу корпоративних правовідносин. При цьому специфічні властивості субсидіарного обов'язку учасників господарського товариства істотно залежать від виду господарського товариства. Так, у повних товариствах субсидіарне зобов'язання, що покладається на учасника за зобов'язаннями товариства є базовим елементом конструкції і становить ключовий елемент договірної моделі участі, тоді як у товариствах з обмеженою відповідальністю чи акціонерних товариствах таке зобов'язання носить винятковий характер та виникає лише у разі порушення законодавчих вимог. З огляду на це, прагнення законодавця уніфікувати всі випадки субсидіарного обов'язку під терміном «субсидіарна відповідальність» є не лише теоретично некоректним, а й потенційно небезпечним для правозастосування. Таким чином, наявна ситуація вимагає наукового осмислення, що має не лише заповнити прогалини у розумінні співвідношення понять «субсидіарне зобов'язання» та «субсидіарна відповідальність», але й зацентруватись на специфіці субсидіарного зобов'язання в межах кожного виду господарського товариства, де ці інститути реалізуються.

Враховуючи викладене, в межах даної наукової роботи ставимо собі за **мету** розробку теоретико-правових положень щодо субсидіарного обов'язку учасників господарських товариств у контексті його варіативності залежно від конкретного виду, а також визначення основних напрямків і тенденцій удосконалення правового регулювання цього інституту з урахуванням потреб балансу інтересів усіх учасників відповідних правовідносин.

Стан опрацювання проблематики. Питання субсидіарного обов'язку учасників господарських товариств за зобов'язаннями товариства у науковій літературі досліджено недостатньо системно. Здебільшого воно розглядається побіжно та у відриві від комплексного аналізу інституту субсидіарних зобов'язань, як складова ширшої тематики корпоративних чи договірних відносин, з акцентом на характеристики окремих організаційно-правових форм юридичних осіб, зокрема господарських товариств. Аспекти правового регулювання відповідальності учасників господарських товариств стали предметом досліджень таких вітчизняних науковців, як О.М. Вінник, А.В. Зеліско, О.Р. Кібенко, С.С. Кравченко, І.Б. Саракун, Я.С. Синявська, Ю.В. Соколовська, О.С. Шеремета, С.Я. Рабовська, Б.В. Шуба, Л.С. Нецька та ін. Кут зору на субсидіарні зобов'язання як на окремий

правовий інститут дедалі частіше знаходить підтримку серед представників сучасної правової науки. Значний внесок у дослідження субсидіарних зобов'язань як комплексного правового інституту зроблено Н.М. Сампарою («Субсидіарні зобов'язання за цивільним законодавством України» (2020 р.)). Водночас увага вченої не була зосереджена на диференціації обов'язку залежно від виду юридичної особи. У свою чергу, Д.В. Трут та Г.Г. Гриценко досліджували субсидіарність у контексті зобов'язань із множинністю осіб, розглядаючи проблему через призму участі кількох боржників або кредиторів у зобов'язанні. Проте такі підходи фокусувались переважно на загальногалузевих аспектах і не висвітлюють специфіки саме субсидіарного зобов'язання учасників окремих видів господарських товариств. Оскільки чимала кількість наукових розвідок цивілістичними метрами лише побіжно зачіпають означену проблему не претендуючи на комплексне її вирішення, розгляд специфіки субсидіарного обов'язку в господарських товариствах зберігає свою небеззаперечну актуальність.

Виклад основного матеріалу. Один із ключових напрямів реалізації підприємницької ініціативи в Україні полягає у створенні та функціонуванні господарських товариств, як одних з основних правових конструкцій для ведення бізнесу. У контексті цивільного права юридична особа визнається самостійним учасником правовідносин, що має власне відокремлене майно і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями саме цим майном. Відтак, саме на господарське товариство, першочергово покладається обов'язок виконати вимоги кредиторів. Разом із тим, у випадках, коли майна товариства виявляється недостатньо для задоволення вимог кредиторів у повному обсязі, законодавство допускає можливість покладення додаткового (субсидіарного) обов'язку на учасників товариства. Наголосимо, що покладення субсидіарного обов'язку на учасника товариства не може бути автоматичним, оскільки зачіпає межу між майновою автономією юридичної особи та персональною відповідальністю її учасників, що у свою чергу, зумовлює потребу у чіткому законодавчому регулюванні підстав, умов і меж реалізації такого обов'язку.

Аналіз правової природи та сутності такого обов'язку нерозривно пов'язаний із класифікацією господарських товариств на об'єднання осіб та об'єднання капіталів, який сформувався у національній правовій науці, однак, не закріплений на рівні законодавства, тому носить переважно теоретико-доктринальний характер і спрямований на спрощення правового аналізу та тлумачення законодавчих положень [2, с. 114]. Натомість у низці держав – членів Європейського Союзу – цей поділ має нормативне закріплення. Так, у чеському законодавстві, зокрема в Законі «Про комерційні корпорації», виділяються капітальні компанії (товариства з обмеженою відповідальністю та акціонерні товариства) та особові товариства залежно від наявності чи відсутності обов'язку учасників нести додаткову відповідальність за боргами юридичної особи [3, с. 234]. Аналогічний поділ закріплено в австрійському праві, де виокремлюються товариства осіб (зокрема, відкрите товариство (аналог повного товариства за українським правом), командитне, негласне та просте товариства) і товариства капіталів (акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю) [4, с. 45]. У Польщі поділ на товариства осіб і товариства капіталів прямо передбачений Кодексом торговельних товариств [5].

Ключовою відмінністю між товариствами осіб та капіталів, як правило, вважається рівень залежності суб'єкта від дій своїх учасників. У товариствах осіб учасники безпосередньо беруть участь у веденні справ і здійсненні управління, тоді як у товариствах капіталів така участь є опосередкованою або мінімальною. Тому субсидіарне зобов'язання, яке покладається на учасника повного товариства або повного учасника командитного товариства, виглядає цілком логічним та виправданим з правової точки зору, оскільки такі учасники беруть безпосередню участь в управлінні товариством, фактично здійснюють контроль за його господарською діяльністю, приймають ключові рішення та можуть істотно впливати на виникнення і виконання зобов'язань юридичної особи. При цьому все ж варто наголосити, що у сучасній правовій доктрині спостерігається зростання значення ролі учасника в усіх формах господарських товариств, незалежно від їх класифікації [6, с. 17]. Як наголошується в правничій доктрині, основу для розмежування зазначених категорій товариств мають складати саме правові критерії, зокрема: наявність або відсутність додаткової відповідальності учасників за зобов'язаннями товариства (тобто понад розмір внесеного вкладу чи в межах несплаченої частини), а також ступінь свободи щодо відчуження корпоративних прав [6, с. 18].

Розгляд субсидіарного обов'язку в учасників господарських товариств за зобов'язаннями останнього доцільно розпочати з аналізу його прояву в учасників товариств, що належать до об'єднань осіб. Згідно зі ст. 119 ЦК України, повне товариство характеризується тим, що його учасники, на підставі укладеного між собою договору, здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть солідарно додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями усім майном, що їм належить. Саме ця характеристика є ключовою: учасники не лише спільно здійснюють управління товариством, але й вступаючи в таке товариство, дають згоду на покладення на них

майнового обов'язку за зобов'язаннями товариства у разі недостатності в товариства майна для задоволення вимог кредиторів (як це передбачено ч. 1 ст. 124 ЦК України та абз. 2 ч. 2 ст. 619 ЦК України [1]).

Щодо командитного товариства, то особливості діяльності командитного товариства визначається його поліструктурними особливостями, де наявні дві групи учасників, що мають різне правове становище: повні учасники та вкладники. При цьому, схожість із повним товариством виявляється в наявності повних учасників, які ведуть підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть відповідальність всім своїм майном за його зобов'язаннями. З іншого боку, простежується схожість з товариством з обмеженою відповідальністю, оскільки вкладники несуть відповідальність за зобов'язання командитного товариства лише в межах внесених ними вкладів. Ч. 1 ст. 135 ЦК України поширює положення законодавства про учасників повного товариства, їх статус та відповідальність за зобов'язаннями товариства на повних учасників командитного товариства [1].

Отже, в аспекті досліджуваної теми наголосимо, що сутнісною ознакою повного або командитного товариства є наявність в учасників повного товариства та повних учасників командитного товариства субсидіарного обов'язку за зобов'язаннями товариства. Як зазначає Б.В. Шуба, «невдала спроба кредитора отримати задоволення від товариства є умовою звернення з відповідною вимогою до його учасників» [7, с. 23]. Як зазначено в монографії «Корпоративне право Австрії та України»: «якщо активів юридичної особи виявляється недостатньо для повного задоволення вимог кредиторів повного товариства, то кредитор має право звернутися з правом вимоги до учасників товариства, які несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність, обов'язок щодо виконання якого є солідарним, тобто кредитор має право звернутися з правом вимоги як до всіх учасників повного товариства, так і до будь-кого з них окремо, а учасники (учасник) зобов'язаний виконати її. Якщо вимога направлена до одного чи декількох учасників повного товариства, учасник (учасники), який сплатив повністю борги товариства, має право звернутися з регресною вимогою у відповідній частині до інших учасників товариства» [4, с. 232]. Наголосимо, що субсидіарне зобов'язання учасників виникає не внаслідок будь-якої неспроможності товариства, а лише коли його майна недостатньо для задоволення вимог кредиторів (див., зокрема, ч. 1 ст. 119, ч. 1 ст. 124, ч. 1 ст. 133 ЦК України [1]).

У наведеному положенні викликає сумнів використання словосполучення «недостатності майна», яке є багатозначне, адже така недостатність може бути як очевидною, так і зовсім неочевидною. Оскільки недостатність майна не конкретизована законодавчо, неясно з якого моменту кредитори вправі пред'явити свої вимоги до учасників товариства – з моменту, коли їм стало відомо, що, швидше за все, майна товариства недостатньо, наприклад, коли товариство мотивуючи цими причинами не виконує у встановлені терміни вимоги кредиторів чи не раніше, ніж закінчиться строк для виконання зобов'язання. Таке неоднозначне формулювання очевидно не може не викликати труднощів у процесі правозастосування.

Відмітимо, що поняття «недостатність майна» та «неплатоспроможність» не є тотожними у вітчизняному праві. Термін «неплатоспроможність» означає передбачувану нездатність боржника (зовнішню) відповідати за своїми зобов'язаннями (перевищення активу над пасивом). Для цього не потрібно знати внутрішній стан справ боржника. З урахуванням сказаного, вважаємо передумовою субсидіарного обов'язку учасників повного товариства і повних учасників командитного товариства встановлене (судом) перевищення пасиву юридичної особи над активом, а не неплатоспроможність як «ймовірна неможливість задовольнити вимог кредиторів». При цьому виникає ряд не вирішених питань, серед них і порядок встановлення недостатності майна у товариства, зокрема, чи слід для звернення до субсидіарного боржника попередньо фактично реалізувати майно товариства підприємства або факт недостатності майна досить встановити в судовому порядку? Тому вважаємо, що для уникнення потенційних спорів та захисту майнових інтересів учасників необхідним є встановлення недостатності майна товариства судом.

При цьому слід підкреслити, що такий субсидіарний обов'язок, що покладається на учасників повного товариства та повних учасників командитного має ряд характерних ознак, що вирізняють його з-поміж подібних в інших господарських товариствах субсидіарних обов'язків, які покладається на учасників:

1) субсидіарний обов'язок виникає виключно за умови, коли майна товариства недостатньо для повного задоволення вимог кредиторів, що, на нашу думку, потребує встановлення у судовому порядку. При цьому для виникнення такого субсидіарного обов'язку необхідною є наявність первинних передумов (невиконання або неналежним виконанням зобов'язань самим товариством) та вторинних (правовий зв'язок учасників з товариством та недостатність його майна) [8, с. 245]. Схожі погляди віднаходимо і в праці Ю.В. Соколовської [9, с. 153]. Поділяючи загальне спрямування її позиції, слід зауважити, що виникнення субсидіарного обов'язку у учасників повного

товариства, а також повних учасників командитного товариства, зумовлюється сукупністю таких юридичних передумов, як вчинення самим товариством порушень перед третіми особами (зокрема порушення договірних зобов'язань або абсолютних прав), наявність правового зв'язку між учасником і товариством, що не обмежується виключно періодом формальної участі у складі товариства, а також недостатність майна самого товариства для виконання зобов'язань перед кредиторами. Безпосередньою ж підставою для виникнення обов'язку виступає звернення кредитора товариства з відповідною вимогою до учасника (учасників);

2) для покладення обов'язку на учасника за зобов'язаннями товариства немає значення його причетність до виникнення боргів товариства. Йдеться про виникнення субсидіарного зобов'язання учасника товариства за боргами останнього, незалежно від того, коли саме виникли відповідні зобов'язання товариства – до чи після набуття особою статусу учасника. Такий законодавчий підхід обумовлюється передусім інтересами кредиторів, які, вступаючи у правовідносини з товариством, орієнтуються на чинний склад його учасників як гарантію виконання зобов'язань, втрата якої внаслідок звільнення колишніх учасників від субсидіарного обов'язку могла б істотно знизити рівень забезпеченості вимог кредиторів та послабити їх правовий захист.

У цьому контексті слушно видається позиція Б.В. Шуби, який вбачає, що доктринальним поясненням цієї правової конструкції може слугувати той факт, що, вступаючи в товариство, новий учасник отримує рівні поряд з вже існуючими учасниками можливості впливати на фінансове становище товариства, розпоряджатися активами товариства, складовими матеріальної бази для задоволення вимог його кредиторів [7, с. 24]. Все ж автор, зазначає, з чим ми теж солідарні, що таке законодавче формулювання спричиняє збільшенню кількості осіб, на яких покладається субсидіарне зобов'язання за боргами товариства, а ніж наявних учасників. Цей стан речей суперечить тому, що у разі правонаступництва щодо частки учасника в товаристві за зобов'язаннями, що виникли до цього моменту, відповідальність за цими зобов'язаннями несе виключно правонаступник [7, с. 25]. Проблематика визначення кола осіб, на яких покладається субсидіарний обов'язок за зобов'язаннями повного товариства або повних учасників командитного товариства, набуває особливої актуальності у контексті з'ясування моменту виникнення відповідальності – до чи після набуття ними статусу учасника. Очевидно, що обов'язок нести відповідальність має покладатися виключно на осіб, які в установленому законом або договором порядку приєдналися до товариства та прийняли на себе відповідні права і обов'язки його учасника.

Незважаючи на те, що ч. 3 ст. 124 ЦК України [1] сформульована узагальнено і, на перший погляд, охоплює всі можливі випадки припинення участі в товаристві, аналіз статей 125–129, 131 ЦК України [1] засвідчує наявність істотних відмінностей у підставах та правових наслідках зміни складу учасників. Зокрема, йдеться про вихід, виключення учасника, відчуження частки, смерть учасника, визнання його недієздатним або обмежено дієздатним, оголошення безвісно відсутнім, звернення стягнення на частку у складеному капіталі тощо. Кожна з цих підстав має специфічні правові наслідки, які не дозволяють застосовувати єдиний підхід до визначення наявності чи відсутності субсидіарного обов'язку за зобов'язаннями товариства.

Особливої уваги заслуговує ситуація спадкування частки в повному чи командитному товаристві, тому з неї і розпочнемо. У випадках, коли спадкоємець не виявляє бажання вступити до товариства, або ж саме товариство не надає згоди на його прийняття, субсидіарний обов'язок з погашення заборгованостей товариства обмежується отриманою спадщиною, що впливає із загальноприйнятого принципу універсального правонаступництва у спадковому праві. Водночас обов'язок погашення пасивів товариства всім своїм майном повинен покладатись лише у випадку добровільного вступу спадкоємця до товариства та прийняттям рішенням товариством про його прийняття до складу учасників. Аналогічним чином положення щодо звернення стягнення на частку учасника в капіталі повного товариства можуть бути реалізовані лише в разі недостатності іншого майна боржника, і, як наслідок, положення про відповідальність таких осіб за боргами товариства після припинення їхньої участі є не завжди виправданими. В окрему групу слід виділити випадки відчуження частки у складеному капіталі на підставі договору. У такій ситуації особа, яка набуває частку, відповідає за боргами товариства, що виникли до її приєднання, тоді як відчужувач частки продовжує нести субсидіарний обов'язок ще протягом трирічного строку після її передачі. Отже, чинні норми щодо відповідальності учасників повного товариства за зобов'язаннями, що виникли як до, так і після набуття ними статусу учасника, а також положення щодо відповідальності протягом трьох років після припинення участі в товаристві, можуть бути визнані такими, що загалом відповідають принципам забезпечення інтересів кредиторів, справедливості, добросовісності та розумності. Проте для ефективного застосування цих положень необхідним є їх нормативне уточнення. Зокрема, доцільно законодавчо передбачити, що у разі спадкування частки в складеному капіталі, відповідальність спадкоємця за зобов'язаннями товариства настає лише за умови його

фактичного вступу до товариства та стосується зобов'язань, незалежно від моменту їх виникнення. У разі ж виходу чи виключення учасника з товариства, відповідальність має зберігатися протягом трьох років із дати затвердження звіту за рік вибуття. Натомість у випадках відчуження частки або вибуття з товариства незалежно від волі учасника, а також за умови спадкування частки без фактичного вступу до товариства, покладення відповідальності на таких осіб має бути виключене. Крім того, необхідно закріпити, що учасник повного товариства, який передав частку в складеному капіталі за договором, або вибув з товариства на підставі статті 129 ЦК України [1], а також правонаступник у разі його відмови від вступу до товариства чи відмови товариства прийняти його до складу учасників, не повинен нести відповідальність за зобов'язаннями товариства;

3) незалежність від моменту виникнення зобов'язань. Субсидіарний обов'язок учасника повного товариства або повного учасника командитного товариства може виникнути як щодо заборгованостей, що існували до моменту його приєднання до товариства, так і тих, що виникли після цього. Відповідно до частини третьої статті 124 ЦК України, особа, яка припинила участь у товаристві, може бути притягнута до відповідальності протягом трирічного строку, що обчислюється з дня затвердження річного звіту за той рік, у якому вона вибула зі складу товариства. Це законодавче положення не є унікальним у порівняльному правовому контексті. Законодавства інших держав також передбачають покладення відповідальності на учасника товариства незалежно від часу виникнення зобов'язань. Наприклад, у правових системах Австрії та Польщі особа, яка приєднується до товариства, несе відповідальність і за ті зобов'язання, які виникли до її вступу [4, с. 93; 107, с. 69]. Водночас у зарубіжних правових системах переважають інші часові межі для реалізації субсидіарного обов'язку після вибуття з товариства. Зокрема, в законодавстві Республіки Молдова та Республіки Казахстан цей строк обмежено двома роками з моменту затвердження звіту про діяльність товариства за відповідний рік (ст. 128 ЦК Молдавії, ст. 70 ЦК Казахстан). У Німеччині ж відповідно до нової редакції Торгового уложення 2002 року передбачено ще триваліший строк: вимоги до повного учасника командитного товариства можуть пред'являтися протягом п'яти років з моменту його виходу (§ 160, абз. 2, § 161). Проте, як слушно зауважує Ю.В. Соколовська, ці часові відмінності не змінюють суті правового механізму застосування відповідальності до колишніх учасників повного товариства та не нівелюють основну мету – забезпечення ефективного захисту інтересів кредиторів [9, с. 153, 154];

4) виконання субсидіарного зобов'язання учасником повного чи повним учасником командитного товариства необмежене певним розміром. Виконання субсидіарного обов'язку передбачене за рахунок усього майна учасника, тобто його обсяг не обмежується законодавчими чи договірними нормами;

5) солідарний характер. Кредитор має право пред'явити вимогу до будь-якого одного чи до всіх учасників одночасно, в повному або частковому обсязі, що дозволяє забезпечити належне задоволення вимог (ч. 1 ст. 124, абз. 2 ч. 2 ст. 619 ЦК України [1]).

Для юридичних осіб, що є об'єднаннями капіталів зазвичай не характерне покладення субсидіарної відповідальності на учасників у разі недостатності майна юридичної особи. Так, учасники товариств з обмеженою відповідальністю та акціонери, як правило, не відповідають за зобов'язаннями товариства своїм особистим майном. Як зазначає Н.О. Захаренко, їх ризики зводяться до розміру внесених вкладів, а в разі звернення стягнення на активи товариства вони можуть втратити очікувані дивіденди або ліквідаційну квоту, якщо майна для розподілу після задоволення вимог кредиторів не залишиться [10, с. 244].

В цій групі юридичних осіб окреме становище займає товариство з додатковою відповідальністю, оскільки його учасники несуть субсидіарний обов'язок за зобов'язаннями товариства, що зближує його правову природу з товариствами, що є об'єднаннями осіб. Водночас у чинному законодавстві не передбачено механізмів захисту інтересів кредиторів у разі зміни складу учасників після виникнення зобов'язання. Йдеться про те, що на особу, яка вибула зі складу учасників, не покладається жодного зобов'язання, що унеможливує задоволення вимог кредитора в разі відсутності у нових учасників належного майна. На нашу думку, в частині гарантування інтересів кредиторів таке положення виглядає спірним. Доцільним вбачається нормативне врегулювання аналогічне як і для повного товариства, яке передбачало б субсидіарний обов'язок для нового учасника незалежно від часу виникнення зобов'язання, а також можливість збереження обов'язку для вибулого учасника на певний строк (наприклад, два роки).

Щодо виникнення субсидіарного обов'язку, Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» вказує у ст. 56, що учасники товариства з додатковою відповідальністю відповідають солідарно за його зобов'язаннями у межах, визначених статутом, однаково кратно до вартості їх вкладу [11]. Проте конкретна підстава виникнення такої відповідальності не розкривається, що є невідповідним сутності субсидіарного зобов'язання. Вирішенням може стати

деталізація цього питання у статуті товариства. Проте нам видається за доцільне доповнити закон нормою, яка чітко передбачає, що учасник несе субсидіарну відповідальність лише у випадку встановлення судом відсутності в товариства достатнього майна для задоволення вимог кредиторів.

У частині обсягу відповідальності законодавець визначає, що він встановлюється статутом та є однаково кратним до внесеного вкладу (ст. 56 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [11]). Однак відсутність нижньої межі такого обов'язку відкриває можливості для зниження його розміру, що знецінює мету встановлення такого субсидіарного обов'язку. Тому вбачається необхідним встановлення мінімального допустимого кратного розміру у законі.

Підвівши проміжний підсумок щодо субсидіарного обов'язку учасника товариства з додатковою відповідальністю його специфіка виявляється в такому:

1) обсяг субсидіарного обов'язку учасника товариства з додатковою відповідальністю встановлюється статутом товариства і є однаково кратним для всіх учасників до вартості внесеного кожним з них вкладу (ст. 56 «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [11]). Закон не встановлює кратного мінімального розміру субсидіарного обов'язку чи критеріїв визначення такого, що дає можливість прописати як завгодно малий розмір відповідальності, позбавляючи сенсу відповідне положення і фактично уникнути реальної відповідальності;

2) учасники відповідають солідарно, тобто кредитор може звернути вимогу про виконання зобов'язання як до усіх одночасно, так і з когось одного, при чому в повному обсязі, що виглядає цілком виправданим, у зв'язку з підприємницьким характером діяльності товариства з додатковою відповідальністю;

3) при зміні складу учасників не захищаються інтереси кредиторів у разі, якщо після виникнення основного зобов'язання склад учасників товариства зміниться таким чином, що кредитор не зможе отримати належного задоволення його вимоги через відсутність у нових учасників достатнього майна (як в повному чи командитному товаристві), адже в законодавстві відсутні норми, щодо покладення на учасника, що вийшов, субсидіарного обов'язку за зобов'язаннями товариства.

Отож, стає очевидним, що попри спільну мету – забезпечення виконання зобов'язань товариства у разі недостатності його майна – субсидіарний обов'язок учасників повного товариства (повних учасників командитного товариства) та товариства з додатковою відповідальністю істотно відрізняється за низкою юридично значущих критеріїв. По-перше, підставами виникнення обов'язку (недостатність майна повного чи командитного товариства для задоволення вимог кредиторів, що на нашу думку, потребує судового встановлення і для товариства з додатковою відповідальністю підстава законодавчо не конкретизується та потребує деталізації в статуті); обсягом майнового обтяження (в учасників повного товариства та для повних учасників командитного товариства є необмеженим і охоплює все майно учасника, тоді як в учасників товариства з додатковою відповідальністю обмежується кратним розміром вкладу, визначеним у статуті, без встановлення законодавчого мінімуму, що відкриває можливості для маніпулювання). По-друге, у повному товаристві (для повних учасників командитного товариства) субсидіарний обов'язок не припиняється автоматично з виходом особи зі складу учасників, а зберігається протягом трьох років, у той час як в товаристві з додатковою відповідальністю законодавство не передбачає жодних гарантій для кредиторів у разі зміни складу учасників після виникнення зобов'язань. По-третьє, у повному товаристві (для повних учасників командитного товариства) субсидіарне зобов'язання учасників має некорпоративний характер і виникає безпосередньо перед кредиторами, натомість у товаристві з додатковою відповідальністю вона набуває умовно корпоративної природи, адже її межі встановлюються у статуті. По-чотверте, у повному товаристві (для повних учасників командитного товариства) додатковий обов'язок виникає незалежно від моменту виникнення зобов'язань, включаючи період до вступу особи до товариства, що не передбачено у правовому режимі товариства з додатковою відповідальністю.

У світлі проведеного вище аналізу немає підстав кваліфікувати субсидіарний обов'язок учасників повного товариства, повних учасників командитного товариства чи учасника товариства з додатковою відповідальністю як цивільно-правову відповідальність у її класичному тлумаченні. З позиції доктринального підходу, сформованого цивілістичною наукою, саме категорія «відповідальність» передбачає наявність умов цивільно-правової відповідальності, що охоплює протиправну поведінку, шкоду, причинно-наслідковий зв'язок та вину, а також реалізацію санкції примусового характеру у відповідь на порушення зобов'язання. Водночас субсидіарні обов'язки, які виникають із самого факту участі особи в певному виді господарського товариства не потребують наявності порушення з боку субсидіарного боржника як умови для їх реалізації. Таким чином, обов'язок учасників зазначених видів товариств погасити борги юридичної особи у випадку недостатності її майна становить особливу правову конструкцію, яка, хоча й виконує подібну до цивільно-правової

відповідальності функцію – захист інтересів кредитора – за своєю природою є зобов'язанням, а не відповідальністю у класному її розумінні. Такий обов'язок покладається *ex lege* і не передбачає вчинення субсидіарним боржником будь-якого правопорушення, а тому використання терміна «субсидіарна відповідальність» для його означення є концептуально неправильним.

Зовсім інша правова природа субсидіарного зобов'язання наявна у випадках банкрутства юридичної особи. У такій ситуації організаційно-правова форма господарського товариства втрачає ключове значення, адже тут йдеться вже не просто про виконання передбаченого установчими документами чи законом обов'язку, а про притягнення до субсидіарної відповідальності за діяння або бездіяльність, що призвели до банкрутства юридичної особи. У випадках, коли йдеться про порушення, що прямо передбачені законом як підстави для субсидіарної чи іншої відповідальності, дії (чи бездіяльність) учасників переходять у площину правопорушення, за яке може наставати відповідальність незалежно від організаційно-правової форми юридичної особи.

У зарубіжному праві одним з особливих випадків залучення засновників або інших осіб до відповідальності за зобов'язаннями юридичної особи, незалежно від наявності законодавчо встановленої субсидіарної відповідальності, є застосування доктрини *Piercing the Corporate Veil*, суть якої полягає в обмеженні майнової відокремленості юридичної особи та перенесенні обов'язку щодо погашення її боргів на засновників (учасників, акціонерів) або інших осіб, у тому числі з керівника боржника, якщо їх винні дії привели до банкрутства боржника (ч. 2 ст. 61 Кодексу України з процедур банкрутства [12]). Згідно ч. 1 даної статті ліквідатор має право пред'явити вимоги до осіб, які згідно із законом несуть субсидіарну відповідальність у зв'язку з доведенням боржника до банкрутства, розмір якої визначається як різниця між загальним обсягом вимог кредиторів та обсягом ліквідаційної маси. У разі, якщо неплатоспроможність боржника спричинена діями чи бездіяльністю його засновників (учасників, акціонерів) або інших осіб, що мали можливість впливати на рішення боржника, на них може бути покладена субсидіарна відповідальність у разі недостатності майна самої юридичної особи [12].

Для кваліфікації відповідних правовідносин як таких, що створюють відповідальність, важливо з'ясувати, чи може доведення до банкрутства вважатися правопорушенням. У цьому контексті частина 1 статті 4 того ж Кодексу зобов'язує засновників, власника майна, органи управління майном, а також відповідні державні органи вживати заходів для запобігання банкрутству юридичної особи [12].

Зазначена правова конструкція передбачає, що на винних осіб покладаються обов'язки щодо виконання грошових зобов'язань юридичної особи, які виникли перед третіми особами. Відповідно до аналізу ч. 2 ст. 61 Кодексу, субсидіарна відповідальність може бути покладена і на власника майна, однак лише за умови, що банкрутство стало наслідком його вказівок або інших активних дій. Водночас, така позиція видається недостатньо повною, оскільки бездіяльність власника також може мати вирішальне значення у процесі доведення до банкрутства. З огляду на надані повноваження та функції власника (формування статутного капіталу, призначення керівника, контроль за майном, реалізація права витребування майна юридичної особи тощо), його бездіяльність слід розглядати як можливо причинний фактор неспроможності юридичної особи. У зв'язку з цим, покладення на нього відповідальності є цілком обґрунтованим. Таким чином, відповідальність за бездіяльність власника не лише не суперечить правовим засадам, а навпаки – відповідає логіці правового регулювання, яке спрямоване на захист інтересів кредиторів та стабільність цивільного обігу.

Підсумувавши щодо субсидіарного зобов'язання, що може виникати в учасників у разі їх винних діянь, що привели господарське товариство до банкрутства, то його специфіка виявляється на такому:

1) такий випадок покладення субсидіарного обов'язку за зобов'язаннями юридичної особи є субсидіарною відповідальністю, а тому потребує наявності всіх умов цивільно-правової відповідальності;

2) може бути покладений на засновників, учасників, акціонерів, або інших осіб, у тому числі з керівника боржника, незалежно від їх організаційно-правової форми основного боржника, включаючи учасників товариства з обмеженою відповідальністю чи акціонерів акціонерного товариства, за наявності передбачених законодавством підстав;

2) пред'явити вимоги до третіх осіб, які відповідно до законодавства несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями може ліквідатор;

3) розмір вимоги визначається як різниця між сумою боргів компанії та її ліквідаційною масою (майном, яке можна продати для погашення зобов'язань);

4) якщо майна юридичної особи недостатньо для покриття збитків кредиторів, юридична особа підлягає ліквідації в процесі банкрутства, і тільки в цьому випадку повинна наступати субсидіарна відповідальність осіб, винних у банкрутстві юридичної особи.

Висновки. У контексті цивільного права юридична особа визнається самостійним учасником правовідносин, що має власне відокремлене майно і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями саме цим майном. Відтак, саме на господарське товариство, першочергово покладається обов'язок виконати вимоги кредиторів. Разом із тим, у випадках, коли майна товариства виявляється недостатньо для задоволення вимог кредиторів у повному обсязі, законодавство допускає можливість покладення додаткового (субсидіарного) обов'язку на учасників товариства. Покладення субсидіарного обов'язку на учасника товариства не може бути автоматичним, оскільки воно порушує межу між майновою автономією юридичної особи та персональною відповідальністю її учасників, що у свою чергу, зумовлює потребу у чіткому законодавчому регулюванні підстав, умов і меж реалізації субсидіарного обов'язку. Якщо для товариств, що є об'єднанням осіб (повного товариства і повних учасників командитного товариства) покладення субсидіарного обов'язку виглядає цілком логічним наслідком залежності суб'єкта від своїх учасників, які безпосередньо беруть участь у веденні справ і здійсненні управління, тоді як у товариствах капіталів така участь є опосередкованою або мінімальною, і на учасників таких товариств зазвичай не характерне покладення субсидіарної відповідальності на учасників у разі недостатності майна юридичної особи. Винятком є товариство з додатковою відповідальністю. Все ж попри спільну мету, субсидіарний обов'язок учасників повного товариства (повних учасників командитного товариства) та товариства з додатковою відповідальністю істотно відрізняється за низкою юридично значущих критеріїв, окреслених в даній публікації. Проведений в роботі аналіз дав також можливість прийти до висновку, що субсидіарний обов'язок учасників повного товариства, повних учасників командитного товариства чи учасників товариства з додатковою відповідальністю становить особливу правову конструкцію, яка, хоча й виконує подібну до відповідальності функцію – захист інтересів кредитора – за своєю природою є зобов'язанням, а не відповідальністю у класичному розумінні. Такий обов'язок покладається *ex lege* і не передбачає вчинення субсидіарним боржником будь-якого правопорушення, а тому використання терміна «відповідальність» для його позначення є концептуально неточним та суперечить змістовим критеріям цивільно-правової відповідальності. Тому в публікації наголошується на необхідності нормативного розмежування понять «субсидіарне зобов'язання» і «субсидіарна відповідальність», першим з яких варто охоплювати ті випадки, де наявність правопорушення з боку субсидіарного боржника не є необхідною умовою виникнення обов'язку, натомість другим – випадки в яких обов'язок додаткового боржника постає як наслідок реалізації санкції за цивільне правопорушення (йдеться про субсидіарне зобов'язання, що може виникати в учасників будь-якої організаційно-правової форми господарського товариства у разі їх винних діянь, що привели господарське товариство до банкрутства).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, № 40-44, ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 15.07.2025).
2. Вінник О.М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення: монографія. К., Атіка, 2003. 352 с.
3. RĚmysl Raban: Obchodní zákoník, komentář, in: Eurounion, Praha 1997. 591 р.
4. Ковалишин О.Р. Види суб'єктів господарювання за правом Австрії. Корпоративне право Австрії та України: монографія / Васильєва В.А., Ковалишин О.Р., Вікторія Робертсон [та ін.]; за ред. проф. В.А. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2015. 250 с.
5. Kodeks spółek handlowych. Ustawa z dnia 15 września 2000 r. Dz.U. 2000 nr 94 poz. 1037. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20000941037> (дата звернення: 15.07.2025).
6. Зеліско А.В. Правова характеристика сучасного стану та тенденцій модифікації системи господарських товариств. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 15–20.
7. Шуба Б.В. Відповідальність учасників господарського товариства як засіб захисту інтересів його кредиторів (порівняльно-правовий аналіз німецького і українського права): дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків. 2005. 230 с.
8. Синявська Я.С. Підстави виникнення майнової відповідальності учасників повного товариства за його зобов'язаннями. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. С. 244–250. URL: <http://www.apdp.in.ua/v51/39.pdf> (дата звернення: 15.07.2025).
9. Соколовська Ю.В. Загальна характеристика правового регулювання відповідальності учасників повного та командитного товариств. Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин: Всеукраїнська науково-практична конференція: Збірник наукових праць / Ред. кол.: О.Д. Крупчан, В.В. Луць, В.А. Васильєва, І.Б. Саракун. К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. С. 152–155.

10. Захаренко Н.О. Інститут цивільно-правової відповідальності підприємницьких господарських товариств як одна із форм реалізації правосуб'єктності юридичних осіб. *Правове регулювання економіки*. 2009. № 9. С. 239–250.
11. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 6 лютого 2018 року № 2275-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2018, № 13, ст. 69. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text> (дата звернення: 15.07.2025).
12. Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019. № 19. ст. 74. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 15.07.2025).